

FIGYELŐ

TÓTH ANIKÓ: A NYÍRI MEZŐSÉG A 10–11. SZÁZADBAN CÍMŰ PhD ÉRTKEZÉSÉNEK NYILVÁNOS VITÁJA

DR. RÉVÉSZ LÁSZLÓ
A TÖRTÉNETTUDOMÁNY (RÉGÉSZET) KANDIDÁTUSA
OPPONENSI VÉLEMÉNYE

Tóth Anikó (a továbbiakban: Szerző) értekezése örvendetes módon azon disszertációk számát gyarapítja, amelyek valamely konkrét tájegység meghatározott időhatárok közé keltezhető, lehetőleg teljes ismert leletanyagának közzétételére és értékelésére vállalkoznak. Célkitűzése tiszteletre méltó, különösen annak ismeretében, hogy milyen óriási elmaradással küzd a kutatás a 10–11. századi temetők publikálása terén. Jellemző adat: az általa bemutatott 31 lelőhely közül napjainkig mindössze hatot(!) tettek közzé, s egy kivétellel ezeket is az elmúlt másfél évtized során. S ne felejtjük el: mindez azon Felső-Tisza-vidék egyik tájegysége esetében történt így, amely egyébként már több mint egy évszázada a magyar honfoglalás és államalapítás kori kutatások érdeklődésének homlokterében van, kiemelt figyelem övezi, s az itt előkerült leletanyag értelmezésére számos nagy ívű történeti-régészeti elmélet született. Hogy egy ilyen anyagközlő munka – jóllehet többször is tervbe vették – az elmúlt fél évszázad során miért nem készült el, annak számos objektív és szubjektív (megítélsem szerint *többnyire* szubjektív) oka van. A jelen helyzet ismeretében viszont azt kell mondjam, hogy az említett hipotézisek legfeljebb a leletanyag felszínes ismeretén vagy egyes kiragadott elemein alapulhattak, de semmiképpen sem annak alapos értékelésén, mert hogy ilyesmi a forrásanyag közzététele hiányában nem készült, nem készülhetett.

Véleményem szerint mind kutatástörténeti, mind módszertani szempontból rendkívül tanulságos lett volna, ha a Szerző munkájának kutatástörténeti fejezetében nem csak a térség ásatásainak történetét ismerteti, hanem már itt kitér arra is, hogy az eddig napvilágra került lelőhelyekre ill. leletekre hivatkozva milyen feltevések születtek, s ezeket később szembesíthette volna a tényleges helyzettel disszertációjának értékelő részében.

Vázlatosan bemutatta ellenben a nyíri Mezőség régészeti leleteit és kultúráit a neolitikumtól a 9. századig. E fejezet elhagyása ugyan nem okozott volna az opponens számára nagy hiányérzetet, de ha már a Szerző disszertációjába illesztette azt, akkor ide kívánczik néhány megjegyzés az ott leírtakkal kapcsolatban. Az általa hivatkozott három dolgozat (*Bóna* 1986, *Mesterházy* 1974 és *Nepper* 1974) mellett és

főként azok megjelenése óta ismerünk a térségre vonatkozó modernebb irodalmat is. Különösen az 1–5. századra vonatkozóan hagy az olvasóban erős hiányérzetet például Istvánovits Eszter munkáinak teljes figyelmen kívül hagyása. Fontos lett volna az árnyaltabb áttekintés a 7–9. század esetében is, a toposzok ismételtetése helyett. Ha ugyanis sem Nagy Károly, sem Krum, sem Omurtag hadjáratai nem érintették a területet, akkor ugyan mitől néptelenedett el e vidék a magyar honfoglalás előestéjén?

A disszertáció gerincét a nyíri Mezőség 31 10–11. századi temetőjének leírása alkotja. Ez minden esetben korrekt és alapos munka, így e fejezethez csak néhány apró megjegyzést fűznék. Általános és minden lelőhelyet érintő szempont, hogy a sírokból előkerült tárgyak leltári számát felesleges külön lábjegyzetben közölni, célszerűbb, s mindenképpen helykímélőbb módszer lenne azt a tárgy leírása után szerepeltetni. Nem vagyok bizonyos abban, hogy a Tiszadada-Kisbotos tábla honfoglalás kori lelőhelyet rejt. Az onnan ismert két nyílhegy közül az egyik három élű, s ez szokatlan lenne a korszak hagyatékában. Sajnos a Szerző nem utal arra, hogy jelenleg megvannak-e e tárgyak? Ha igen, közölni kellene azokat, ha nem, akkor pedig a hiányukat (s így a lelőhely besorolásának kérdőjeles voltát) célszerű lenne jelezni.

Helykímélő és egyben praktikus is lenne a Tiszaeszlár–Bashalom határában talált három temetőt (Csengőspart, Fenyves-tábla I–II.) egy térképen jelölni, főként egymáshoz való közelségük okán, ahogyan azt Kovalovszki Júlia is tette a csengősparti leleteket feldolgozó könyvében. A Szerző a Fenyves-tábla I. temetője esetében a sírok jelölésére a sírszámok helyett (azokat csak zárójelben közölve) átvette Dienes István kis- (női) és nagybetűs (férfi) sírjelölését. Dienes ezen, az 1950-es években valóban korszerűnek számító elemzési módszerrel mestere, László Gyula nyomdokaiba lépett, a nagycsaládi temetkezési rend emlékét vélvén felfedezni e temetőben. E módszer egy-egy konkrét lelőhely elemzése-értékelése kapcsán valóban teljes mértékben elfogadható. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy akár László Gyula, akár Dienes következtetései csak munkahipotézisnek tekinthetők. Úgy vélem, könnyen belátható: totális káoszhoz vezetne, ha minden kutató minden általa értékelt lelőhely objektumait az éppen aktuális feltevése szerint egyedileg átnevezné s a továbbiakban így hivatkozna azokra. Ily módon ugyanis rövidesen követhetlenné válna, hogy egy adott lelőhelynek ki melyik sírjára hivatkozik! Amennyiben a bashalmi I. temető esetében a Szerző megtartja Dienes utólag adott betűjeleit, ez vajon azt jelenti, hogy maradéktalanul egyet ért a neves kutatónak a temetőre vonatkozó értékelésével? Jóval később, az értékelő fejezetben aztán kiderül, hogy nem fogadja el ezt a hipotézist, így viszont nincs értelme az azt tükröző sírjelölés használatának.

A csengősparti ill. a Tiszalök-Kövestelek lelőhelyeken újabb ásatások is történtek (Kovács – Istvánovits: 20 sír, Lőrinczi: 224 sír), mindenképpen hasznos lett volna, ha a Szerző (nyilván az ásatók megkeresésével ill. hozzájárulásával) kísérletet tett volna ezeknek az értékelésbe történő bevonására. Jelen disszertáció remélhetőleg mihamarabb nyomtatásban is napvilágot fog látni a honfoglaló korpusz-sorozat újabb köteteként, és reményeim szerint ekkor már tartalmazni fogja az említett leleteket is. Ugyanez vonatkozik a Tiszalök – Kisfástanya azon tárgyaira is, amelyek esetében a Szerző csak Kiss Lajos publikációs ábráira hivatkozik.

Az adattári részről általánosan elmondható, hogy a lelőhelyek és a leletek korrekt bemutatását tartalmazza, azok értékelése azonban erősen visszafogott. Lényegében ugyanez a helyzet a feldolgozott térség leletanyagát összefoglalóan tárgyaló VI. fejezettel is. Mindenképpen hasznos, hogy a Szerző igyekszik áttekintést adni a sírokból előkerült összes tárgytípus jellegzetességeiről, használati idejéről és elterjedésük jellemzőiről. A vonatkozó szakirodalmat láthatóan kitűnően ismeri, s pontosan idézi az egyes szerzőknek az adott tárgykörre vonatkozó nézeteit. Hiányérzetet csupán az kelt az opponensben, hogy az egymással olykor nem teljes szinkronban lévő elképzelések kapcsán a Szerző nem foglal állást egyik vagy másik mellett, ill. nem ismerteti a saját véleményét, vagy a témakörre vonatkozó esetleges új kutatási eredményeit. Éppen ezért nagy várakozással tekintetem „A nyíri Mezőség a 10–11. században – településszerkezet a temetők tükrében” című, 12 oldalnyi értékelés felé.

E fejezetet egy kitűnően megírt rövid természetföldrajzi bevezetővel indítja. Felvethető ugyan, hogy ezt talán célszerűbb lett volna a disszertáció I. fejezetének a végéhez csatolni, de el kell ismernem, hogy ez az összefoglalás a jelenlegi helyén is beilleszthető egy bizonyos logikai rendszerbe. A korszak kutatása ugyani – többek között éppen az adott térségben is – már az 1970-es évek eleje óta kiemelt figyelmet szentelt a 10–11. századi lelőhelyek talajtani, vízrajzi, növényföldrajzi és éghajlati környezetének, felismervén mindezek meghatározó voltát a honfoglalók gazdálkodására, életmódjára, szállásaik elhelyezkedésére vonatkozóan. A vizsgált területen és időszakban megállapítása szerint egy száraz időjárási periódus volt jellemző, a népesség az árterek és az ármentes részek találkozási sávjában telepedett meg. Ezt követően a temetők időrendi, társadalmi és etnikai tanulságait tekintette át.

A Szerző a térség 30 lelőhelyéből 12-t keltez a 10. századra, s megállapítja, hogy ezek zömmel a nyíri Mezőség K-i és ÉK-i részén csoportosulnak. Meglátása szerint (a két Bashalom-fenyvesdombi temető kivételével) nem alkotnak települési góccokat. Súlyosabb, s véleményem szerint adatokkal nem kellőképpen alátámasztott az a feltevése, mely szerint a vizsgált területen első generációs megtelepedésre utaló nyom nincs, a legkorábbi temetőket is „valamikor” a 10. század első harmadában nyitják meg. Úgy tűnik, kutatóink egy része az indokolt és szükséges óvatosságon túl lépve, most már nemcsak a Dunántúlról, hanem immár a Felső-Tisza-vidékről is „eltünteti” a 895-ben érkezettek hagyatékát, akiknek azért – valljuk be – valahol mégis csak élniük és temetkezniük kellett! A Szerző szkepszise talán érthetőbb lenne, ha módszertanilag tisztázná, hogy melyek ezen első generációs leletanyag ismérvei, amelyek alapján annak meglétéről vagy hiányáról állást lehet foglalni? Minden esetre az általa vizsgált 10. századi temetők használatának befejezését a 10. század harmadik negyedének végére teszi. Meg kellene azonban fontolni azt, hogy mekkora létszámú közösségek mennyi idő alatt létesítették a Bashalom-fenyves-táblai I. temető 24, vagy az ugyanott talált II. temető 13 sírját? (E kérdést magam is boncolgattam a tiszavasvári-aranykerti táblában feltárt kis temető kapcsán. Nagy érdeklődéssel olvastam volna a Szerző erre vonatkozó észrevételeit.) Egy nagy, esetleg több száz fős közösség mindössze néhány esztendő alatt, vagy egy-két család akár 4–5 évtized folyamán? A kérdés már csak azért sem kerülhető meg, mert egy szépreményű ifjú kollégánk egy frissen feltárt Duna-Tisza-közi, hasonló sírszámú temető DNS-vizsgálata kapcsán azt

hangoztatja, hogy az ott eltemetettek közül senki nem állott rokonságban egymással, s ebből kiindulva nyomban megkérdőjelezi az eddigi temetőelemzések eredményeit. Magam úgy vélem, e súlyos kérdésekben jóval óvatosabban kellene eljárni, sokrétűen érvelni és bizonyítani, s semmiképpen sem egy éppen felkapott természettudományos vizsgálati módszert abszolutizálni.

A Szerző – a leletanyag alapján megalapozottan – úgy látja, hogy a vizsgált térségben nincsenek a 10–11. században folyamatosan használt temetők, legfeljebb néhány szegényes leletanyagú lelőhely használata nyúlik fel az ezredfordulóig. Ezek közül Tiszalök-Vajasdombot a 10. század 2. fele–11. század eleje közé keltezte. Túl azon, hogy e csaknem teljesen feltárt temető megérdemelt volna egy tüzetesebb, értelmezett temetőtérképekkel szemléltetett elemzést, véleményem szerint ez egy tipikus 10. századi szegényes, ha úgy tetszik „köznépi” temető, s nincs akadálya annak, hogy megnyitásával akár már a század elejétől számoljunk. Ezt legfeljebb a tudatunkba rögzült toposzok akadályozhatják, szemléletes példáját adva annak, miként tüntetik el a különböző kutatók a 10. század első feléből az un. köznépi anyagot.

A disszertáció kétségtelen pozitívuma annak megállapítása, hogy a térség felhagyott temetőinek helyébe újakat a 11. század elején nyitottak, de immár zömmel nem a K-i, ÉK-i részeken, hanem a terület ÉNy-i és középső részén, mégpedig két gócban: Tiszadada-Tiszalök körzetében (6 lelőhely) és Tiszavasváritól délre (4 lelőhely). Erre az időre keltezhető az S-végű hajkarikák megjelenése is. Ráadásul a népességszám is jelentős mértékben megnő: míg a 10. századra 210 sír keltezhető, a 11. századra már 648 jut! Ez egy rendkívül fontos megállapítás, s így csak sajnálhatjuk, hogy a Szerző mindezt csak egy lábjegyzetben (1455. j.) közli, s arról nem számol be, hogy az elkülönítés milyen szempontok alapján történt? A magam részéről csak bízhatni tudnám e kérdés részletesebb taglalására.

E fejezet kapcsán általánosságban is szeretném megjegyezni, hogy a Szerző az időrend, a társadalomszerkezet és az etnikumok kérdésében egyaránt kellő alaposággal mutatja be a szakirodalom vonatkozó megállapításait. Mindezek után azonban a saját konklúziója többnyire igen kurtára sikeredik, mondván: „Területünkön a temetők feltártsági foka, a dokumentációk és az antropológiai anyag hiányos volta nem engedi a kérdés teljes körű feldolgozását...” Meg kell jegyezni azonban, hogy kutatásunk az egész 10–11. századi Kárpát-medencében hasonló nehézségekkel küzd, így mind mennyiség, mind minőség szempontjából arra az adatbázisra kell támaszkodnunk, ami a rendelkezésre áll. Azt kell mondjam, a Szerző által vizsgált térség e szempontból még kifejezetten jó helyzetben van, mert másutt megyényi területről nincs ilyen számú és minőségű adatunk. Az óvatosság ugyan helyénvaló, az viszont nem, ha a körülményekre hivatkozva elhárítjuk a részletesebb vizsgálatot. (Miatán e problémáról a Heves megyei 10–11. századi leleteket bemutató, közelmúltban megjelent könyvemben már részletesen írtam, ez felment attól, hogy azt itt és most részletesebben kifejtssem.) Éppen ezért fontosnak tartom ugyan a Szerző azon megállapítását, mely szerint nem lát bizonyítékot a vizsgált temetők nagycsaládi szerkezetére, de lényegesnek vélném mindennek részletesebb kifejtését.

Hasonlóképpen pontosan érzékeli a szerző a 10. századi társadalomszerkezettel,

ill. a temetők különféle kategóriákba való besorolásával kapcsolatos problémákat is, de ezek felvetésén túl nem szolgál a megoldás irányába mutató javaslattal.

Az etnikai megítélés (nevezetesen az itteni népesség kabar voltával kapcsolatos nézetek) korrekt összefoglalása nem hiányzik a disszertációból, de a részletes vizsgálatot ismét nem vállalta. Ez már csak azért is nehezen érthető, mert Dienes István 1986-ban többek között éppen az egyik bashalmi lelet (a finnugor eredetűnek tartott ezüstlemezes halotti szemfedő) alapján módosította alapvetően a korábbi nézeteit; legalább e témakör megérdemelt volna egy részletesebb elemzést.

El kell viszont fogadnom a Szerző arra vonatkozó megállapítását, mely szerint az általam feltételezett, a 10. század első felére feltételezett Felső-Tisza-vidéki fejedelmi központ katonai kíséretéhez tartozó temetők – a bashalmi I. temető kivételével – nem mutathatók ki a nyíri Mezőség területén. Jóllehet korábbi ez irányú hipotézisem feladását ma sem tartom szükségesnek, az azonban kétségtelen, hogy annak egyes részleteit ma már magam is árnyaltabban látom, s ehhez éppen a szabolcsi Rétköz, valamint a nyíri Mezőség leletanyagának korpusz-szerű feldolgozásai segítettek hozzá.

A hasonló monográfiákat nélkülözhetetlennek tartom, s ezek sorában mindenképpen helyet érdemel Tóth Anikó disszertációja is. Korrekt, alapos anyaggyűjtése, szakirodalmi tájékozottsága és probléma-érzékenysége révén érdeműs munkát tett le az asztalra, amelynek nyilvános vitára történő bocsátását messzemenően támogatom.

Budapest, 2009. 01. 11.

TAKÁCS MIKLÓS

KANDIDÁTUS, MTA RÉGÉSZETI INTÉZET

OPPONENSI VÉLEMÉNYE

Opponensi véleményemet a végeredmény rögzítésével szeretném bevezetni: Tóth Anikó becsülettel megoldotta a vállalt feladatot: összegyűjtötte és egy leletkorpusz keretei között, bemutatta és elemezte a nyíri Mezőség 10–11. századi leletanyagát. E teljesítmény alapján dolgozata alkalmas a nyilvános vitára, és ennek során minden bizonnyal sikerrel meg is fogja védeni annak téziseit.

Tóth Anikó teljesítményének nagyságát az alábbi szám adatok szemléltetik: a feldolgozásra kiszemelt régióból 31 temetőt dolgozott fel, illetve elemzett újra. E temetőkben ma már pontosan nem tisztázható számú, matematikai nyelven szólva: $708 + x$, de legalább ezer sír leírását és leleteit közölte, illetve közölte újra. Az adatállomány jellegét pontosan szemlélteti, hogy e halmazból 517 sír leírását vagy leletanyagát tudta felhasználni a pontosabb vizsgálatokhoz. Elemzése során előbb osztályozta a temetkezés módját, majd pedig az egyes tárgy típusokat vette sorra, összegyűjtötte párhuzamaikat, tisztázta keletkezésüket, vagy legalábbis megpróbálkozott az egyes tárgy típusok és ez által a síregyüttesek időrendi besorolásával, és – végül de nem utolsón – az adott kistérség 10–11. századi településtörténetét is körvonalazni igyekezett a feldolgozott forrásanyag alapján. Munkája a leletanyag felvételén túl

jelentős adattári kutakodást is jelentett, egyes esetekben szinte nyomozást is, hiszen több, régebben megbolygatott temető esetében nem régészeti jellegű forrásanyagot is át kellett vizsgálnia, a közigazgatás egyes szervei által összeállított jelentésektől az újsághírekig. Kutatásai során mindenhol visszatért az elsődleges forrásanyagig, az ásatási dokumentációig, illetve a levéltári jellegű forrásokig, így a dolgozat – a közölt, vagy részben közölt temetők esetében – a kritikai újrakiadás követelményének is eleget tesz. Tóth Anikó régészeti nyomozása, hadd ismétljem meg önmagammat, sikerrel járt. Impozáns munkát állított össze, a honfoglalás-kori leletkorpusz egy olyan újabb kötetét, amely szakmai nyereség, különösen akkor, ha minél hamarabb megjelenik. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye így immár két honfoglalás-kori korpusz-kötettel is rendelkezik, és ezen adatbázis a jól feldolgozott megyék sorába emeli az adott tájegységet.

A szakma szabályai azonban azt követelik meg, hogy az opponens ne csak a pozitívumokra figyeljen, hanem a munka gyengéit is feltárja. Én is ezt teszem, annak reményében, hogy a jelzett, kisebb-nagyobb hibák és hiányosságok a leendő, könyvként történő megjelentetést segíthetik.

A disszertáció szerkezete jól áttekinthető, a disszerens logikus, átgondolt szerkezetben tárgyalta a forrásanyagot. Előbb leírta magát az elemzett kistáját, annak természetföldrajzi sajátosságait és régészeti történetét és kutatástörténetét, majd pedig a forrásanyagot ismerteti. Csak röviden jegyzem meg, hogy felfogásom szerint nem volt feltétlenül szükséges az adott kistáj régészeti történetére ilyen mélységben kitérni, az őskori régészeti kultúrák teljes áttekintésével. Ehelyett talán inkább magáról a honfoglalás-kori régészeti leletek korpuszszerű kiadásáról lehetett volna szólni, a feldolgozás elveiről, az eddig elért sikerek mozgatórugóiról és a kudarcok okairól. Az adott kistájon működő régészek, lelkes amatőrök munkásságának a számba vételén túl ugyanis ez lett volna egy olyan előzmény, amely magát a feldolgozó munka menetét is meghatározta.

Tóth Anikó a honfoglalás-kori leletkorpusz elveinek megfelelően építette fel értekezésének adattárát. Az egyes temetőket betűrendben vette sorra, az előkerülés körülményeitől, az esetleges feltárás pontos áttekintésén át, az egyes sírok ismertetésén túl, lelettárgyaik pontos leírásáig. Az adattár ilyen felépítése jó és logikus, aligha lehetne jobbat ajánlani. A nyíri Mezőség azonban egy olyan terület, amely annak a bizonyítására hivatott, hogy a belső logika alkalmazásának is lehetnek szűk határai. A 31 feldolgozott temető közül 30 viseli nevének első tagjaként a Tisza- szót, így az adattár a T-betűvel kezdődik, és – Újtikos miatt – a hosszú u-val zárul. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a harminc, Tisza-előtagú névvel rendelkező temető négy mai község határában fekszik, közülük egynek a határában viszont csak egy honfoglalás-kori sírmező volt. Így Tiszaeszlár 8, Tiszavasvári 9, Tiszalök pedig nem kevesebb, mint 12 honfoglalás-kori temetővel büszkélkedhet. Gyakorlati szinten tehát e kistáj esetében különösen fontos a háromtagú nevezéktan (helynév + határnév + dűlőnév) megjegyzése és következetes alkalmazása. Félreértés ne essék: a disszerens jól alkalmazkodik a helyzethez, pontosan és következetesen alkalmazza a háromtagú lelőhely-megnevezéseket. A disszertációban egyetlen olyan helyet sem találtam, ahol pontatlanul jelölt volna meg a hivatkozni kívánt temetőt. Így is azonban érdemes a körülményekre

hangsúlyosan utalni, hiszen – e ponton joggal lehet kimondani: bárcsak ne történe meg – számítani lehet félreértésekre és pontatlan lelőhely-megjelölésre. Egy sajátos kiutat talán az jelenthetne, ha ez esetben elfogadnánk az egyes helynevek utáni számok használatát is, és így Tiszaeszlár 1., 2., 3. stb., Tiszavasvári 1, 2, 3 stb. vagy Tiszalök 1, 2, 3 stb. temetőkről beszélnénk. A lelőhelyek dűlőnévvel és számmal is történő megjelölése a Magyarország Régészeti Topográfiája című sorozat egyes kötetekben vált megszokottá, és sajnos kopik is ki a használatból, az újabb topográfia-kötetek megjelentetésének elmaradása miatt.

Az elemzés tartalmi vonatkozásairól nagy általánosságban az állapítható meg, hogy Tóth Anikó jól ismeri a honfoglalás-kori temetőket elemző szakirodalmat. Alig néhány olyan apró pont található, ahol a hivatkozások számát bővíteni lehetne és kellene egy-egy további, lényegi elemeket is tartalmazó megnyilatkozással. Tóth Anikó véleményalkotásait egy sajátos visszafogottság, mondhatni bátortalanság jellemzi, mind a temetkezési szokások taglalása, mind pedig a tárgytipusok elemzése során. A temetkezési szokásoknál maradvány, egyetlen apró, kiragadott, de jellemző példával szeretném érzékelteni a visszafogott véleményalkotást. A disszertáció írója pontosan rögzíti Bakay Kornél véleményét arról, hogy a sírok irányát alkonyatkor jelölték volna ki, a terepalakokhoz is alkalmazkodva. Az olvasó azt sejtje, hogy a Tóth Anikó e kérdéshez az általa gyűjtött adatok alapján hozzá tudott volna szólni, hiszen az új adatbázison túl az sem bizonyos, a Bakay által utalt két paraméter minden egyes esetben egyeztethető lenne. Érvényesült azonban a „visszafogottsági elv”, és a kommentár elmaradt. Az opponens saját tapasztalata alapján állítja, hogy a disszerens magatartása nem általános a honfoglalás-kor kutatásában. Sokkal gyakrabban találkozni olyan – nota bene: egyáltalán nemcsak leendő, fiatal, hanem már nem is olyan fiatal, hanem kifejezetten érett korú – kollégákkal, akik – pusztán egy-két dolgozat átfutása alapján szerzett, friss ismereteikkel – sarkos véleményeket szoktak megfogalmazni. Mondani sem kell e sarkos vélemény nem mindig helyes. Egy latin közmondás idézésével szeretném lezárni eszmefuttatásomat: „*Fortiter in re, suaviter in modo.*” A disszerens a mondásnak inkább az első részét kellene megfogadnia, a másik félmondat esetleges megszívleléséről, pedig döntsön ki-ki a maga lelkiismerete szerint.

A visszafogott alapállás megmutatkozik a leletek formai-tipológiai osztályozása során is. Tóth Anikó szorgalmasan végigvette a feldolgozott temetőkben kibontott sírokat, egyes lelettípusaikat. Elvégezte tipokronológiai elemzésüket, és összegyűjtötte a róluk szóló szakirodalmi megnyilatkozásokat. Az egyes tárgytipusok keletkezését is e megnyilatkozásokra alapozta, saját véleményét ez esetben is az egyes vélemények sorba tétele és a hangsúlyok elosztása által érzékelte. Több táblázatot is összeállított az egyes lelettípusokról, általában harmad évszázadnyi időrendi horizontokra bontva a leletanyagot. Egyben azt is bizonyítva, hogy igenis határozott véleményrel rendelkezik a honfoglalás kori sírmellékletek egy jelentős hányadának belső időrendjéről. Joggal sejtethető, hogy e táblázatok lesznek a dolgozat legtöbbet forgatott, illetve idézett részei. Felgyorsulónak mondott korunkban állítólag egyre kevesebb idő jut olvasásra, így e könnyen kezelhető, vizuális információt hordozó táblázatok különös értékkel bírnak.

A dolgozatot eddig még önállóan nem tanulmányozó kollégák számára: Tóth

Anikó disszertációjában a fülbevalókról, a hajfonatkorongokról, a karperecekről, a kéttagú csüngőkről (másik nevükön csüngős ékszerekről) és a veretes övekről található táblázat. A felsorolt táblázatok többsége a vizsgált régió leletanyagát rendszerezi, a hajfonatkorongok időrendjét bemutató négy táblázat kivételével. Ez utóbbiakon ugyanis a Kárpát-medence más régióiból származó leletek is szerepelnek. Az alábbiakban a fülbevalók, a hajfonatkorongok, a gyűrűk és a karperecek belső időrendjét szemléltető ábrára térünk ki kicsit részletesebben. A részletesebb bemutatást az is indokolja, hogy Tóth Anikó időrendi elemzésének eredményei sokkal inkább e táblázatokból következtethetők ki, mint magából az értekezés szövegéből. Egyetlen példa: az S-végű hajkarikákról a disszerens több mint egy oldalon át idézi a különböző kutatók, főként időrendre vonatkozó vélekedéseit, hogy utána saját véleményét két és fél sorban foglalja össze (173. old.). Csak sajnálhatjuk, hogy e tárgy típus esetében nem készített táblázatot, talán erről valami újdonság is leolvasható lett volna. Fontos új adalékokat tartalmaz viszont az egyes fülbevaló-típusok elemzése és táblázata. A gyöngysorcüngős fülbevalók feldolgozása során, pl. a disszerens részletesen és pontosan idézte a szakirodalomban fellelhető felfogásokat, hogy végső konklúzióként Révész László azon vélekedésére utaljon, miszerint e tárgy típus használatának felső időhatára a 11. század első harmada (175. old.). A dolgozathoz csatolt fülbevaló-táblázatban viszont (59. kép) már 970-es év szerepel felső határként. Még érdekesebb kérdéseket vet a szőlőfürtcsüngős fülbevaló öntött változatának az elemzése. A dolgozat szövegében (175. old.) a disszerens – tőle szokatlan egyértelműséggel – arról ír, hogy e tárgy típus Kárpát-medencei feltűnését – Szőke Béla és Jochen Giesler széles körű elfogadottsággal bíró elgondolásával ellentétben – nem a 11. század elejére, hanem a 10. század második harmadára, de legkésőbb a 970-es évekre érdemes tenni. A dolgozathoz csatolt táblázatban (59. kép) pedig az adott típus első – igaz tipológiai szempontból még nem „klasszikus” – példáját a 10. század első és második harmadának a határára, tehát nagyjából a 930-as évekre teszi. A táblázatban bemutatott időrendet részletesebben is ki kellett volna fejteni, különösen annak következtében, hogy az adott tárgy típus a köznapi temetők – azaz a hampeli értelmezésű B-csoport, és a brunšmídi-eisneri értelmezésű Bijelo Brdo-kultúra – egyik „vezérellete”. Tóth Anikó mentségére szól, hogy érvelésének alapja a dolgozat szövegéből és a táblázat aláírásából egyértelműen kiderül. Az adott besorolás háttérében a tiszavasvári-aranykerti-tábla 15. sírjának a keltezése áll. Jó lenne azonban az érveket e ponton akár egy jegyzetben tételesen is összefoglalni, vállalva az esetleges önisméltés ódiáját. A többi táblázat esetében is hasonló kiegészítő jegyzeteket lenne érdemes az egyes tárgy típusok elhelyezéséhez hozzáfűzni. A hajfonatkorongok esetében egy ilyen eljárását az is megkövetelné, hogy az adott lelettípus példáinak a többsége a vizsgált területen kívül eső lelőhelyekről származik, így a hajfonatkorongot tartalmazó síregyüttesek többségének az időrendileg releváns adatai nem szerepelhetnek a dolgozat adattárában. A gyűrűk táblázatát (73. kép) magyarázó jegyzetben pedig arra is ki lehetne térni, miért követi itt a szerző teljes mértékben a giesleri kronológiai modellt, miközben a fülbevalók esetében ugyanennek az átalakítására törekedett. A karpereceknél pedig pl. arra utalni kellene, miért áll a táblázatban (75. kép) a pödrött végű lemezkarpercec felső vége a 10. század legelejénél, miközben a disszerens elfogadja Révész László véle-

ményét arról, hogy a legkorábbi ilyen tárgy a 920-as évekre keltezhető. Azaz összefoglalóan: a dolgozat tipológiai elemzését is érdemes lenne a nyomtatott megjelentetés előtt néhány olyan rövid bekezdéssel vagy jegyzettel bővíteni, amelyekből pontosabban kiderülne a szerző véleménye az egyes tárgy típusok keltezésének olyan részleteiről, ahol véleménye nem követi az elődökét. Pontosán rögzítve azt is, miért tudott a szakirodalomban olvasható megnyilatkozásoktól eltérő véleményt alkotni.

Az egyéb tárgy típusok elemzésére az idő rövidsége miatt nem térnek ki. Egyetlen rövid megjegyzést szeretnék csak tenni, a cserépedényekről. Tóth Anikó a feldolgozott négy edény közül hármát kézzel formáltak minősített. A legutóbbi időig, pontosabban Merva Szabina e tárgyban írott szakdolgozatáig e vélekedés feltehetően kritikát vagy legalábbis kételkedést váltott volna ki. A hivatkozott szakdolgozat után azonban inkább a további vizsgálatok szükségességére érdemes utalni.

Végezetül: a tipológiai fejezet egy hiányosságának tartom azt, hogy a disszerens nem tér ki részletesebben, például egy önálló alfejezet keretei között, az általa vizsgált térség egyetlen, valóban monografikus igényű temető-feldolgozására, Dienes István Bashalom-tanulmányára. Itt ugyanis érdemes lett volna nagyobb hangsúllyal is bemutatni, mi az, ami Dienes István elemzéséből tartós eredménynek tekinthető, mi pedig az, ami az 1956-os megjelenésű cikk érveléséből fél évszázad nyomán nem tartható. A félreértések elkerülése végett: ezek az adatok is kihámozhatók a disszertáció egyes részlemzéseinek a gondos átolvasása során. Jó lenne azonban ezeket egy helyen is látni.

A dolgozat végén egy rövid eszmefuttatás olvasható a térség 10. századi településtörténetéről. Az adott fejezetről – annak rövidsége ellenére is – érdemes kicsit részletesebben szólni. A dolgozat írója kétségen felül pontosan érzékelt egy olyan kérdést, amelyre a korszak kutatása csak viszonylag ritkán tér ki. Mi az oka annak, hogy bizonyos települések határában, nagy számban koncentrálnak a honfoglalás-kori temetők. A nyíri Mezőség esetében e tényt egy fentebb már utalt adat szemlélteti: A tiszavasvári határban 8, a tiszavasváriban 9, a tiszalökiben pedig nem kevesebb, mint 12 honfoglalás-kori temetőt sikerült feltárni. Ennek okaira igyekezett a disszerens választ találni, elsősorban a szakirodalom áttanulmányozása, és az ott felmerülő lehetőségek számba vétele által. E módszer sajnos az adott esetben nem hozhatott pontos eredményt, mert a temetők topográfiai elhelyezkedésének településtörténeti szempontú vizsgálata Magyarországon még gyermekcipőben jár. Csak egy-egy adott anyagi kultúra elterjedésének a szélső határait szokás felhasználni, ez esetben is bizonyos esetekben furcsa, könnyen megkérdőjelezhető eredményekkel. Elegendő e helyen Kiss Attila e téren igencsak problematikus munkásságára utalni. A településtörténeti szempontú elemzésnek szűk határokat szab egy sajátos szkepszis, amelynek kiindulópontja annak felismerése, hogy a temetők száma nem feltétlenül volt azonos a települések, vagy tágabban fogalmazva: települési helyek számával. Tóth Anikó településtörténeti fejtegetéseinek jelentősége abban rejlik, hogy az adott problémára ismételtelen ráirányította a kutatás figyelmét, első sorban a szakirodalmi megnyilatkozások összegyűjtése által. A nyíri Mezőség 10–11. századi településtörténeti képe pedig akkor válik majd elemezhetővé, amikor a települtárásokról is elkészül egy hasonló, korpuszszerű feldolgozás. Egy ilyen összefoglalás alapján talán az is szélesebb kör-

ben ismertté válik majd, hogy kora Árpád-kori települési objektumok igenis előkerültek több, ma már klasszikus jelentőségüként emlegetett ásatáson, így Tiszalök-Rázom-pusztán, vagy Tiszaeszlár-Bashalmon.

Opponensi véleményem lezárásaként annak bevezető gondolatát kell újrafogalmaznom: Tóth Anikó dolgozata alkalmas nemcsak nyilvános vitára, hanem arra is, hogy a tisztelt bizottság azt doktori értekezésként elfogadja. Itt szeretném egyben kiemelni azt is, hogy nem osztom a jelenleg modernnek – tehát nemcsak újszerűnek, hanem divatosnak – tűnő felfogást, amely csak és kizárólag az új értelmezések kidolgozását tartja a régészeti munka csúcának. A jó anyagközlés ugyanis egy olyan szilárd alap, amely nélkül nem végezhető megbízható módon az összehasonlítás és értelmezés, egyesek által magasztosabbnak tartott feladata.

Budapest, 2009. március 5.

*TÓTH ANIKÓ VÁLASZA
DR. RÉVÉSZ LÁSZLÓ OPPONENSI VÉLEMÉNYÉRE*

Megköszönve Dr. Révész László dolgozattal kapcsolatos értékes észrevételeit és tanácsait, az alábbiakban szeretnék reagálni az érintett kérdésekre.

A nyíri Mezőség 10–11. századi történetével kapcsolatos problémák, elméletek bemutatása eredeti elképzelésem szerint – mint opponensem is javasolja –, a kutatástörténeti részben kerültek volna sorra. Ám mivel ezek összevetésére a tapasztalt tényekkel csak az utolsó, értékelő részben kerülhetett sor, s ott részlegesen az eredeti problémát újra ki kellett volna fejteni, az önisméltés elkerülése érdekében ez teljes egészében a VII. fejezet témája lett.

A Történeti előzmények című (II.) fejezet, amelyet részben vagy egészben mindkét opponensem kifogásol, a nyíri Mezőség, mint kistáj képének teljesebbé tétele érdekében készült, hasonlóan az I. fejezet természeti földrajzához, s a VII. fejezet történeti földrajz részéhez. Valóban sok fontos szakirodalmat figyelmen kívül hagytam, s elsősorban összefoglaló munkákat használtam, hiszen a térség teljes régészeti képét semmiképpen nem dolgozhattam fel, egyetlen célom annak érzékeltetése, hogy a terület a korábbi idők folyamán is igen jelentősnek számított, s javarészt ugyanazon részei voltak betelepülve.

Tiszadada-Kisbotos táblával kapcsolatban opponensemnek igaza van – valóban lemaradt annak jelzése, hogy a tárgyakat a múzeumi raktárban nem találtam meg. A lelőhely Dienes István és Németh Péter terepbejárás naplója alapján került felvételre, létezését és besorolását a korai említésű Árpád-kori falu tette valószínűbbé.

Révész László a szócikkek szerkesztésével, a leltári számokkal és az egyes lelőhelyeket mutató térképekkel kapcsolatban javasolt helykímélő elhelyezést. Ez egy megjelenésre kerülő könyv esetében valóban praktikus, s ha erre kerül a sor, természetesen tanácsát megfogadva racionalizálni fogom a leírásokat. Dolgozatomban a leltári számok a könnyebb áttekinthetőség kedvéért kerültek lábjegyzetbe. Mivel a

sírleírásoknál a tárgyak után a méreteknél és a képi hivatkozásoknak mindenképpen szerepelniük kellett, a leltári szám volt az, melyet, ha egyértelműen visszakereshetővé teszek, kiemelhettem az olvasás megkönnyítése érdekében. A lelőhelyek a külön egységként kezelt szócikkek miatt kerültek egyenként térképre, közeli lelőhelyek esetében később valóban közös képre kerülhetnek.

Tiszaeszlár-Bashalom-Fenyvestábla I. temetője esetében valóban átvettem Dienes István betűjeles sírmegjelölését. Ennek egyetlen oka, hogy Dienes közlése alapmunka, rendkívül ismert és idézett, s el akartam kerülni a keveredések lehetőségét. Az említett közlés temetőtérképe is ezt a jelölést használja, nem láttam értelmét a betűk eredeti számmá való visszakódolásának. Mint opponensem is jelzi, Dienes munkahipotézisét nem, csak jelölését tartottam meg, s magam egyetlen más temető esetében sem végeztem átalakítást.

Két temető, Tiszaeszlár-Bashalom-Csengőspart és Tiszalök-Kövestelek esetében újabb ásatások történtek. A leletanyag feldolgozásának idején témavezetőm közvetítésével megkérdeztük az ásatások vezetőit, hogy a dolgozatomban foglalkozhatom-e az újonnan előkerült leletanyaggal. Akkor azt a választ kaptuk, hogy maguk szeretnének ezzel foglalkozni. Amennyiben mégis lehetőséget kapok feldolgozásukra, természetesen köszönettel veszem, és belefoglalom a megjelenésre kerülő változatba, amelybe felveszem a javaslat szerint Kiss Lajosnak a ma már a raktárakban meg nem található tárgyakról készített illusztrációs anyagát is.

A leletanyag elemzése során az ismertett szakirodalmi állásponton felüli véleményt kiemelve, vagy a módosítást abban az esetben írtam le, ha az adatok alapján változást jelentett az addigiakhoz képest. A visszafogott véleménynyilvánítást mindkét opponensem megjegyezte – ez jelentős visszajelzés arra nézve, hogy amit én egyértelműnek érzek, az egy külső olvasó részéről nem érezhető, s erőteljesebben kell fogalmazni.

A lelőhelyek 10. század eleji indulásával kapcsolatban természetesen nem volt cél a korai anyag eltüntetése. A rendelkezésre álló leletanyag, ha megengedi is, de nem bizonyítja a temetők 10. század első évtizedében való nyitását. A szakirodalomban többször találkozhatunk olyan elemzéssel, mely a temető használatát közelebbről meg nem határozhatóan a 10. század első két harmadára, vagy első felére teszi, de az összefoglalás során már, mint a század elején indítottként kezeli. Ezt én, bár a lehetőségét nem tagadom, de nem tartom biztosnak. Olyan leletgyűjtést, melynek minden tagja biztosan a legkorábbi időpontra utalna, nem találtam.

A 10. század első felére datálható köznépi temetők eltüntetése, úgy vélem, nem vethető a szememre, már csak azért sem, mivel a közösségek merev társadalmi besorolása véleményem, s úgy látom, opponensem véleménye szerint is, nem lehetséges (s így akár a Tiszaeszlár-Dióskerti táblánál, akár esetleg a Tiszavasvári Nagy Gyepárosnál előkerült temetőt is ide sorolhatjuk). A Tiszalök-vajasdombi temetővel kapcsolatban magam is azzal a „prekonceptióval” indítottam a vizsgálatot, hogy most megtalálom „a korai köznépet”, s talán a hiányzó tárgyi anyag ezt igazolhatta is volna, de a meglévő leletek a század második felére, s kissé későbbre utaltak. A komolyabb temetőelemzést – mind a szerkezetre, a betelepülés rendjére, mind az időrendre nézve – a tárgyak, a rajzok, az antropológiai anyag hiánya akadályozta. Ezek

fontossága, azt hiszem, akkor sem kérdőjeleződik meg, ha az egész Kárpát-medencében hasonló, vagy esetleg még rosszabb a helyzet.

A társadalomszerkezettel kapcsolatban egyértelműen elvettem a merev kategóriákba sorolás lehetőségét, pillanatnyilag az egyetlen megoldás a temetők jellege, leletanyaga, rítusa alapján való összehasonlítás.

Az etnikummal – konkrétan a kabar népeiséggel kapcsolatban a területre is vonatkozó vita összefoglalásán kívül már csak az adatok alapján való állásfoglalást láttam szükségesnek, az adatok ismertetése a vonatkozó fejezeteknél megtörtént, külön kiemelve csak önisméltésbe bonyolódtna volna.

Szeretném ismételtlen megköszönni Dr. Révész László észrevételeit és javaslatait, igyekszem ezeket felhasználva a későbbiekben a hiányosságokat kijavítani.

Budapest, 2009. március 31.

*TÓTH ANIKÓ VÁLASZA
DR. TAKÁCS MIKLÓS OPPONENSI VÉLEMÉNYÉRE*

Köszönöm Dr. Takács Miklós opponensi véleményében kifejtett, segítő szándékú észrevételeit és megjegyzéseit, melyekre az alábbiakban szeretnék válaszolni.

A Történeti előzmények című (II.) fejezet, melyet részben vagy egészben mindkét opponensem kifogásol, a nyíri Mezőség, mint kistáj képeinek teljesebbé tétele érdekében készült, hasonlóan az I. fejezet természeti földrajzához, s a VII. fejezet történeti földrajz részéhez. Bár a helyes arányokat eltalálni nehéz, és sok fontos szakirodalmat is figyelmen kívül hagytam, azt talán sikerült érzékeltetni, hogy a terület a korábbi idők folyamán is igen jelentősnek mondható, s javarészt ugyanazon részei voltak betelepülve.

A lelőhely-elnevezések esetében úgy éreztem, ragaszkodni kell a pontos, bár gyakran valóban hosszú, ismétlődő előtagú, eredeti megnevezéshez, mivel ha nagyrésztükben közöletlen, de mégis többnyire ismert, a szakirodalomban hivatkozott temetőkről van szó. Egy létező topográfiai hivatkozási számot mindenképpen át lehetne venni, de a későbbiekre nézve kavarodást okozhat egy általam önkényesen kiosztott sorszám.

A visszafogott véleményalkotást szintén mindkét opponensem kifogásolja. Mint a III., a kutatástörténetet és a felhasznált adatbázist bemutató fejezetben ismerttettem, a feldolgozás során a legnagyobb problémát a nem szakszerűen elvégzett és dokumentált ásatások miatti szűkös információhiány, valamint a leletanyag egy részének elkeveredése, megsemmisülése okozta. Gondolom, mindenki tisztában van vele, hogy a feldolgozás során az ideális helyzet az, ha az ásató és a feldolgozó személye azonos, még egy tökéletesen szakszerűen feltárt, kitűnően dokumentált ásatás esetében is, hiszen minden leírás némiképp szubjektív. Régi ásatások esetében ez még nagyobb nehézséget okozhat. A temetkezési szokások, temetőszervezetek elemzésénél az antropológiai anyag, a rajzi dokumentáció, és igen gyakran az egyszerű leírás hiánya is alaposan megnehezítette a dolgomat. Míg igyekeztem a lehető

legrészletesebben sorra venni a szempontokat, komolyabb elemzést csak abban az esetben írtam le, ha különlegessége adott rá okot, vagy a mintavételi lehetőség már elég nagy volt ahhoz, hogy egy általános képet lehessen felvázolni, s egy esetleges véletlen, lokális jelenséggel nem festhettem félrevezető képet az egész területről.

A tárgytípológiai-kronológiai elemzések során, a szakirodalom alapján a kutatás jelenlegi állása (esetleges vitái) ismertetése mellett külön kiemelve akkor írtam véleményt, ha az általam vizsgált leletanyag alapján módosítani, vagy pontosítani tudtam az adatokat (ellenkező esetben, a tárgytípusok száma miatt rengeteg lett volna az „Egyetértek” kezdetű mondat a dolgozatban). Ezzel együtt elismerem, hogy lehetséges – és a dolgozatomról írt vélemények alapján szükséges is – több esetben erőteljesebben érzékeltetni a saját meglátást, ezt a dolgozat esetleges megjelentetéséig elvégzem.

A típusablákra a tárgyak a temetők legtágabb keltezhetőségi határával kerültek, mely esetenként szűkebb, mint a Kárpát-medencei összkép alapján kialakult kronológiai kép, de ezzel még a mikrorégióra nézve sem feltétlenül módosítják az időrendet. (A gyűrűk esetében a kora Árpád-kori temetőknél sajnos az egyéb leletanyag nem segített a kronológia pontosításában, a tábla ezért tükrözi inkább a Giesler-féle modellt.)

Opponensem felvetette Dienes István Tiszaeszlár-bashalmi monográfiájának önálló részként való elemzését. Ha a dolgozatom megjelentetésénél igény lesz a szócikk-ként bemutatott temető, s a megfelelő fejezeteknél sorra vett tárgyi anyag és temetkezési szokások egy helyen történő, konkrétabb összehasonlítására a régi publikációval, természetesen elvégzem ezt a munkát is.

Remélem, válaszaim során sikerült az észlelt hiányosságokat részben megszüntetni, s tanácsait figyelembe véve a későbbiekben a dolgozatot tökéletesíteni tudom.

Budapest, 2009. március 31.